

Julkalenderfrågor och svar 2020!

1. Vad betyder ordet "rauk"?

En fråga som kan ge så många svar, kan det betyda "höjd", eller har det med det estniska språket att göra? Där kan "rauk" betyda "gammal gubbe". Ett annat svar lyder: "En av abrasion formad sten av hårdare bergarter och mjukare bergarter som bildats vid vatten. Det är ett geologiskt vittringsfenomen och den pågående landhöjningen lyfter raukarna ur havet."

Förutom svar från Marie-Louise Andersson, Meynard Johansson och Lena Axedin, tog vi hjälp från Janne Luthman, vars tankar kommer här nedan. **Tack till alla för svar och funderingar!**

Ja, det där med rauk är inte helt lätt att utreda, det finns nog ingen som tvärsäkert kan säga vad ordet, etymologiskt, kommer ifrån. Men man kan ha idéer och åsikter om det hela.

Själv säger jag (Janne) till turistgrupperna att det betyder "strandpelare", kort och gott. Och att det lånats som en geologisk term bland geologer ute i världen. Vilket innebär att vissa, med sådana kunskaper runt om i världen använder just den gutniska termen "rauk" i egenskap av eroderad "strandpelare". Ordet är ju för övrigt ett gutniskt lånord till svenskan.

Nu dock ett försök till att bryta ned själva ordet i dess minsta beståndsdelar.

Rauk, detta urgutniska ord - nedtecknat först 1852 - skulle kunna gå tillbaka på ett fornnordiskt liknande ord: "hraukur", med betydelsen "med råge" eller "upp till brädden" - alltså, betydelsen i riktning uppåt! Ordet kan kanske också härledas till "rök" i vissa dialekter - i betydelsen "skyl": att stapla, packa höet på höjden för torkning, innan det tas in i ladorna för vintern.

Jag nämnde ordet "rök" ovan - dock inte det som "ryker", utan "rak, upprätt, ståtlig". Här kan vi vända oss till den världsberömda "Rökstenen" - runstenen i Rök i Östergötland. Här tror vissa, att det finns ett samband mellan just "rauk" och stenen i Östergötland - "Rök" och "rauk". Här skulle då "Rökstenen" kunna betyda "upprest, mäktig, imponerande pelare". Då förstår vi ju sambandet - om det nu är så?! Både "rauk" och "Rökstenen" är ju verkligen uppresta, mäktiga tingestar!

Sedan kan vi ju arbeta oss vidare med båda ordens etymologi. Sädesslaget "råg" och "rågen ryker", skulle båda orden kunna vara besläktade?! Råg står ju upp i sädesfältet! Att ryka, av rök, är ju en pelare som stiger upp.

Använder vi ordet i "horisontellt" läge, och inte bara tänker lodrätt, så kan vi arbeta oss vidare med exempelvis: "reva" (i ett klädesplagg), råk (i isen), Rügen (folket som odlar råg). Dessutom "rak", kanske!

Ja, jag tror vi stoppar där med gissningar och teorier, för att inte villa till det för mycket för oss i språket. Men tänk dock, till syvende och sist, att det förmodligen inte finns någon som i dagsläget kan ge någon entydig och fullt riktig förklaring till ordet "rauk". Men vi kan, som sagt, leka lite med ordet. Det gör ju inte minst turistföretagen på Gotland. Tänk bara på "det enda rauka", "rauken roll" och "dyngrauk" (någon som är stupfull)! Vad sägs om det?!

Hälsar en vilt gissande och delvis påläst Janne L.

2. Efter sådd, växt och skörd ska säden bli föda för djur och människor. För att baka och brygga måste man tröska. På vilka olika sätt gick det till? När du färdas genom det

gotländska landskapet kan du vid några gårdar se rester av ett viktigt utvecklingssteg, något som började med en skotsk uppfinning på 1700-talet och som ledde till att det fanns cirka 4000 sådana här byggningar på de gotländska lantbruken under den senare delen av 1800-talet. Två av tre gårdar hade sin egen..., ja, vad heter den?

Tröskvandring

Källa: Stefan Haase på Lytsys gård i Skogby, sökbart på Google. Hela Gotland 15 augusti 2009

3. Hur gamla är de äldsta funna stenvarporna

Det har hittats stenvarpor i gravar på gravfältet vid Bläsnungs i Väskinde, från förromersk järnålder, omkring 200 f.Kr. de förvaras idag på Historiska museet i Stockholm, i magasinet. Vi kan dock inte lova att de är de äldsta.

4. Hur var det nu - hur många sadel-/hängtorn finns kvar på Visby ringmur? Och var finns det äldsta? Nämn ett par utmärkande detaljer för detta äldsta sadeltorn.

Det finns 9 av 22 sadel-/hängtorn kvar. Väster om Tranhustornet. Utmärkande – det är det minsta sadeltornet, för övriga detaljer passar det bäst med ett personligt besök!

5. Vad kan du berätta om Fridhem och om Prinsessan Eugenie, och hennes avtryck på Gotland?

Det finns hur mycket som helst att berätta, här kommer en del:

På 1860-talet lät prinsessan Eugénie bygga en sommarvilla på Gotland. Här utmanade hon den torra och steniga jorden och anlade en romantisk park. Platsen hon valde ligger i en brant sluttning mot havet med utsikt mot Högklint. Då dominerade barrskogen, men området förvandlades till en romantisk parkanläggning. En promenad i parken bjuder fortfarande på storslagen utsikt över havet, slingrande gångstigar, väldiga lövträd, lusthus och sittplatser och till och med ett vattenfall.

Prinsessan Eugénie (1830–89) var dotter till Oscar I och Josefina. Eugénie var konstnärlig och musikalisk. Hon tecknade, målade och illustrerade sina dagboksanteckningar. Eugénie och hennes yngre bror prins Gustaf ("Sångarprinsen") hade musiken som gemensamt intresse och stod varandra mycket nära. Hans sjukdom och död, vid endast 25 års ålder, blev ett hårt slag för henne. Redan som ung drabbades hon av olika sjukdomar och "ett lunglidande" kom att prägla henne resten av livet. Kungaparet fann det bäst att hon själv skulle få bestämma hur hon ville leva i stället för att bli bortgift med någon lämplig furste. När reformen att ogift kvinna skulle bli myndig vid 25 års ålder genomfördes 1863 var prinsessan en av de första att utnyttja den lagen.

På grund av sin klena hälsa rekommenderades hon att vistas på Gotland, som hon besökte första gången 1859. "Luften på ön synes vara välgörande för mina nerver" antecknade hon i sin dagbok och ville återvända. Det gjorde hon också under närmare trettio somrar och hon blev kanske den första sommargotlänningen. 1860 köpte hon ett stort strandområde vid Högklint. Hon var den första kungligheten som byggde sig en sommarvilla i tidens stil.

Tillsammans med arkitekten August Wilhelm Edelsvärd, chefsarkitekt vid Statens Järnvägar, planerade hon vintern 1860–61 uppförandet av huvudbyggnaden vid Fridhem. Villan med sin stora altan och glasveranda mot sjön, byggdes i schweizerstil. En sjöstuga, ursprungligen avsedd som badhus, grindstuga och stall uppfördes också.

Fridhem ligger i Västerhejde, en fattig socken. Det blev välkomna arbetstillfällen med byggnadsarbeten, vägarbeten och planteringar. Eugénie gladdes över varje nytt träd som sköt i höjden. Hon skrev noggranna instruktioner till "Herr Trädgårds Mästaren C. J. Flodman".

I februari 1874, när hon fått höra att det stormat på Gotland, undrar hon hur det gått med "Economiebyggnadens tak", och "våra kära nyplanterade träd". Hon skriver även att hon är så tacksam och belåten med Flodmans åtgärder, och tycker att dagspenningen i dessa tider var anspråkslös. Hon bifogar pengar åt Flodman och också en slant "till åldrige gubben Andersson för hans hjälp med stubbens upptagande".

I ett brev till Ulla Horn, hustru till landshövdingen på Gotland, skriver hon i oktober 1876 att intendenten på Fridhem sänt henne "21 valnötter som blivit skördade från mitt lilla valnötsträd bredvid corps-de-logiet. När man betänker, att Fridhem var alldeles stenigt, att knappt ett grässtrå växte omkring granarna och att denna mark nu bär valnötter, äpplen, päron, hallon och jordgubbar, så är det upplivande och särdeles glädjande för mig."

På en hastigt nedtecknad "Minneslista till Herr Flodman" noterade hon på Fridhem i september 1882: "– I min trädgård bör planteras vid staketet vid Economiehuset tätt med hassel till en häck ... – på min räkning bör i oktober (första veckan) tagas följande växter, att af Folkskolans Lärarinna Wellander hämtas hos herr May (...) gemenligen 6 lönträd, 2 persiska Syrener, 10 vanliga Syrenbuskar, 2 körsbärsträd."

Träden köptes från J May, trädgårdsmästaren i De Badande Wännernas botaniska trädgård i Visby, vilken då fungerade som träd- och plantskola. Träden som hon beställde skulle planteras invid skolan i Västerhejde.

Eugénie, som var varmt religiös, ägnade sig framförallt åt filantropi. Samtiden hyllade henne som "de lidandes furstinna". På Gotland inrättade hon barnhemmet Fridtorp intill Fridhem, Västerhejde skola, Visby skyddsförening för behövande kvinnor och Gotlands sjukhem.

Efter hennes död år 1889 testamenteras Fridhem till hennes brorson, prins Oscar, som år 1927 skänker det till KFUM:s Riksförbund, där prinsen är ordförande. År 1971 lämnas Fridhem ut till allmän försäljning som resulterade i att lokalföreningen KFUK-KFUM* Visby får köpa det genom eldsjälarna Joel Björkqvist och Bernt Karlström. De bildar Stiftelsen Fridhem och bit för bit påbörjas det mödosamma arbetet med att bevara en kulturskatt och gotlänningarnas enda kungliga residens. I dag drivs det fortfarande av stiftelsen vars syfte är att bevara Fridhems historia med byggnader och park. Besökaren erbjuds boende i huvudbyggnaden samt i tillhörande stugor. På området finns även samlingslokal, kaffestuga, kapell och egen badstrand.

Läs mer om Prinsessan, både på nät och i böcker, finns att låna på biblioteken.

6. Kranium med filade tänder har hittats i Sverige och Danmark. Varför tror man att seden uppstod på Gotland?

Av 74 manliga skelett med filade horisontella fåror kommer 66 från Gotland och så många som 46 låg begravda i Kopparsvik i Visby. Läs gärna mer, tex i "Gotländskt Arkiv 2010" – "Kopparsvik – ett märkligt gravfält från vikingatid", av Caroline Arcini.

7. Vad betyder det nygutniska ordet "slundlur"?

smartphone

8. Vilka var syftena med utdikningsföretagen under 1800- och 1900-talen, till vilken nytta skulle de vara? Vilka önskade resultat blev följden? Hur stor del av Gotlands yta täcktes av myrmark före utdikningarna, hur mycket återstår?

Att få mer odlingsmark. Tyvärr blev det torrt i markerna när vattnet skickades ut i havet. 10 % av Gotlands yta täcktes en gång av myr, av det återstår en sjättedel...

Källa: Guteinfo.com

9. Var finnes porträtt av Anna Dubbe?

Finns inget känt porträtt... Oj vilken lurig kuggfråga detta var!

10. Vad hittades i Tofta kyrkas torn vid renoveringen 2004? Vem kan kanske ha varit ägare till detta fynd?

En ringbrynjuhuvu. Kan ha tillhört en av de från landsbygdens stridande under inbördeskriget 1288.

11. Nämn några livsmedelsprodukter som produceras på Gotland. Hur mycket av livsmedelsproduktionen fraktas till fastlandet?

Här finns också mycket man kan berätta om, vi ger några exempel – rotfrukter och primörer, spannmål, ägg, lamm-, nö- och griskött. Senap, sylt, bakverk, ost, mjölk, chips, oljor, vinägretter, vin, whisky, öl...

Mellan 80 – 95 % lämnar ön till andra marknader på fastlandet, till exempel morötter (mest vanliga, men nu växer efterfrågan på vit och lila), rödbetor av alla sorter, lök, sparris, mm.

12. Till vems ära lät Visby Planteringsgille anlägga en park 1861 som fick namnet Palissaderna?

Till änkedrottningen Josefinas ära, som besökte Gotland sommaren 1861, då man reste stenen på Visborgs slätt till minne av den förste kung Oscars besök på denna plats.

13. Vad heter det vattenhaltiga ullfett som t ex används som bas i salvor och krämer?

Lanolin

14. Tröskad säd måste krossas och/eller malas. Jägar-/samlarfolken löste det med sten mot sten, så småningom kom mortlar och handkvarnar. Hur länge var handkvarnar i bruk i det gotländska jordbrukssamhället?

Långt in i vår tid på gårdarna.

Du känner till att det finns vattendrivna kvarnar och sågar att se än idag, bl.a. kvarnen vid Norrbys i Väte, ännu i drift någon gång ibland. Vad var och är problemen med vattendrift här på Gotland?

Malningen med vattnet som kraft var säsongsberoende, vattenmagasinen tog mycket mark i anspråk och kvarnarna kunde ligga långt från gårdarna i oländig terräng.

När Du åker genom det gotländska landskapet ser Du ofta nästa utvecklingssteg, väderkvarnen. Två typer; hättkvarn och stolpkvarn finns att se, vilken är skillnaden?
Hättkvarn – huset vrids upp i vind för att fånga den, Stolpkvarn – hela kvarnen vrids.

Källa: Andreasson-Utas, Jan; Väder- och vattenkvarnar på Gotland

15. Hur har Dick Wase beräknat medeltida befolkning?

Genom antalet i Hansearkiv funna Wisby-köpmän vid en viss tidpunkt.

16. Du har fått ett guideuppdrag med 40 personer i buss i juli månad. Hur många restauranger, söder om Havdhem, känner du till som tar emot en bussgrupp under sommarsäsong?

Ja, hur många har du fått ihop?

17. Berätta om de vackra "betong-stenarna" vid strandpromenaden/Fiskarporten? Vem är konstnären? Ungefär när kom de på plats? Fundera på vilken känsla de ger dig!

Stina Lindholm (Skulpturfabriken). "Gotlandsböborna". Beställda och inköpta av regionen, 2015. Initiativtagare stadsträdgårdsmästare Pernilla Johansson. Ursprungligen fanns en tanke att ha någon sorts värme eller ljus i några av dem, så att de var varma att sitta på även under kalla årstider.

18. I vilken socken ligger Malmundeviken? När vi skall dit säger vi något annat, vad?

Tofta strand. Gränsen mellan socknarna Tofta och Eskelhem går i viken någonstans, någon som vet?

19. Gotland har idag två världsarv, vilka då?

Visby naturligtvis. Men sen så har vi Bergmanmuseet – The European Film Academy utnämnde Bergmanscenter på Fårö till vad de kallar "Treasures of European Film Culture", något som går att likna vid en världsarvsutnämning inom filmens värld.

20. " Vattnet är ett farligt gift, vilket omger Visby Stift. " Så skaldade " Falstaff fakir ", Axel Wallengren, år 1894. Hur mycket före sin tid han egentligen var ligger i betraktarens ögon, idag är ju havet fyllt med just gift och vattnet på land har runnit ut i havet runt ön... Frågan är, hur mycket av nederbörden som faller på Gotland försöker ta sig vidare och bilda grundvatten?

3% av nederbörden tar sig vidare och försöker bilda grundvatten.

Hur mycket dunstar av, hur mycket rinner av?

72 % av denna nederbörd dunstar av, 28 % rinner av.

Hur stort är uttaget av grundvatten respektive ytvatten?

0,9 % av grundvattnet och 0,4 % av ytvattnet tas ut.

Se Länsstyrelsens "Regional vattenförsörjningsplan, Bild/Fig 2 sid 14" och begrundar...

21. Hur gammal var Andreas Bruce då han fick kristen uppenbarelse i Öja?

39 år. (Ferdinand Andreas Edvard Bruce, hette ursprungligen Christina Therese Isabelle Jeanette Louise Bruce, föddes 1808 i Stockholm, dog 1885 på Gotland. Var en svensk bokhållare och memoarförfattare med transsexuell bakgrund, enligt Wikipedia.)

22. Erik av Pommern gifte sig morganatiskt med vem? Det var efter att hans första hustru dog. Vad innebär morganatiskt?

Han gifte sig med hustru Filippas kammarjungfru Cecilia (födelseår okänt, död efter år 1439)

Morganatiskt äktenskap (medeltidslatin matrimonium ad morganaticam) är ett **äktenskap** mellan en medlem av furstehus och en person av lägre rang, det vill säga tillhörande högadel, lågadel eller borgerlig släkt ("ofrälse"), där personen med lägre rang inte inkluderades i makans/makens högre rang trots **äktenskapet**. Enligt Wikipedia.

Den lägre ståndspersonen ärver inget, men "morgongåva" ges. Brudgummen räcker vänstra handen = "Ehe zu der linke", vänsterprassel.

23. Vad kan du om tryffel? Tryffelns historia på Gotland? Vilken sort växer här och hur är kvaliteten? Var och hur hittar man tryffeln?

Första fyndet i Sverige av den svarta tryffeln gjordes 1978, och några år senare gjordes fynd av den Gotländska Bourgogne tryffel, alltså den svarta tryffeln som är en art som klassas som akut utrotningshotad. Denna är av samma kvalitet som den franska. Å 2000 gjordes en internationell blindtest i Frankrike och resultatet visade att svensk och fransk tryffel klassas lika högt.

Intresset är stort på Gotland för att förutsättningar finns i naturen här: tryffel lever i symbios med ek, hassel, lind och avenbok, och där marken har pH värde på 7,5. Alltså hög kalk halt.

På Gotland söker man den exklusiva tryffeln med tränad hund (rasen Lagotto Romagnolo) under höstmånaderna.

Det finns företag, butiker och privata markägare som säljer tryffel i bit/vikt och tryffelprodukter på Gotland t.ex olivolja, choklad, salt mm med smak av tryffel.

24. Om några år är det 330 år sedan Wisby Köpmansgille stiftades. Gillet har långa perioder varit mansdominerat. Men en av stadens kvinnor var delaktig när föreningen bildades 1694, vem?

Catharina Burmeister